

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی *رهیافت*

سال بیستم، شماره ۷۵، تابستان ۱۴۰۵

صفحه ۱۶۳ تا ۱۹۲

چالش‌ها و فرصت‌های دستگاه دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران در قبال عربستان، ترکیه و اسرائیل از ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۰

دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی،

تهران، ایران mahmoudmir2341@gmail.com

محمود میر

استادیار روابط بین‌الملل، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی،

دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

rez.jalali@iauctb.ac.ir

رضا جلالی *

استادیار روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی،

واحد علوم تحقیقات Nzahedi@ut.ac.ir

نسا زاهدی

چکیده

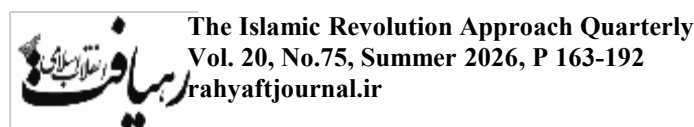
هدف این پژوهش تبیین چالش‌ها و فرصت‌های دستگاه دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران در قبال عربستان سعودی، ترکیه و اسرائیل طی سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۰ است. پرسش اصلی، آن است که چرا ظرفیت اثرگذاری دستگاه دیپلماسی ایران در تعامل با این سه بازیگر منطقه‌ای یکسان نبوده است؟ فرضیه پژوهش بر این مبناست که تفاوت در عملکرد دیپلماتیک، صرفاً تابع شدت تهدید خارجی نیست، بلکه از تعامل میان ماهیت رابطه با طرف مقابل، میزان منافع مشترک، درجه امنیت‌شدن روابط و جایگاه وزارت امور خارجه در ساختار تصمیم‌گیری سیاست خارجی، تأثیر می‌پذیرد. پژوهش با رویکرد کیفی و در قالب مطالعه تطبیقی، موردی، با استفاده از الگوی «مقایسه ساختاریافته و متمرکز» انجام شده است؛ بدین معنا که سه مورد بر اساس مجموعه‌ای یکسان از مؤلفه‌ها شامل ماهیت رابطه، سطح امنیت‌شدن، منافع مشترک، کانال‌های دیپلماتیک و میزان اختیار دستگاه دیپلماسی، مقایسه شده‌اند. داده‌ها از منابع علمی، اسناد و بیانیه‌های رسمی، منتشرشده، توافقی و داده‌های عینی مرتبط با تعاملات منطقه‌ای گردآوری شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد استمرار کانال‌های رسمی و منافع مشترک در روابط با ترکیه، فضای بیشتری برای دیپلماسی فراهم کرده؛ در روابط با عربستان، امنیت‌شدن رقابت و قطع روابط رسمی، این ظرفیت را محدود ساخته، هرچند امکان بازگشت به مذاکره باقی مانده است؛ و در تعامل با اسرائیل، فقدان روابط رسمی و غلبه ملاحظات امنیتی، نقش وزارت امور خارجه را عمدتاً به دیپلماسی غیرمستقیم و چندجانبه محدود کرده است.

کلیدواژه: ج. ا. ایران، دستگاه دیپلماسی، واقع‌گرایی، نوکلاسیک، عربستان سعودی، ترکیه، اسرائیل.

* نویسنده مسئول: rez.jalali@iauctb.ac.ir

تاریخ تایید: ۱۴۰۴/۱۱/۲۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۱۵

Challenges and Opportunities for the Diplomatic Apparatus of the Islamic Republic of Iran toward Saudi Arabia, Turkey, and Israel, 2005–2021

Mahmoud Mir

Ph.D. Student in International Relations, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran
Email: mahmoudmir2341@gmail.com

Reza Jalali *

Assistant Professor of International Relations, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran (Corresponding Author)
rez.jalali@iauctb.ac.ir

Nesa Zahedi

Assistant Professor of International Relations, Faculty of Law and Political Science, Islamic Azad University, Science and Research Branch Nzahedi@ut.ac.ir

Abstract

This study examines the challenges and opportunities facing the diplomatic apparatus of the Islamic Republic of Iran in its relations with Saudi Arabia, Turkey, and Israel during the period 2005–2021. The main question is why the capacity of Iran's diplomatic apparatus to influence relations with these three regional actors has not been uniform. The study hypothesizes that differences in diplomatic performance are not merely a function of the intensity of external threats; rather, they result from the interaction among the nature of Iran's relationship with each counterpart, the extent of shared interests, the degree of securitization of each case, and the position of the Ministry of Foreign Affairs within the foreign-policy decision-

* Corresponding Author: rez.jalali@iauctb.ac.ir

How to Cite: Mir, M., Jalali, R., Zahedi, N. (2026). Challenges and Opportunities for the Diplomatic Apparatus of the Islamic Republic of Iran toward Saudi Arabia, Turkey, and Israel, 2005–2021, *The Islamic Revolution Approach Quarterly*, 20(75), 163-192

Date Received: December 6, 2025

Date Accepted: February 15, 2026

making structure. The research adopts a qualitative, analytical-comparative approach based on the analysis of documents, official positions, and library sources, while employing neoclassical realism as its theoretical framework. The findings indicate that, in the case of Turkey, the continuity of formal diplomatic channels, economic interdependence, and the possibility of separating areas of disagreement from those of cooperation created greater room for diplomatic action. In the Saudi case, the securitization of rivalry and the rupture of formal relations constrained diplomacy, although the possibility of returning to negotiations remained. In contrast, in the case of Israel, the absence of formal relations and the dominance of security considerations largely confined the Ministry of Foreign Affairs to indirect and multilateral diplomacy.

Keywords: Diplomatic apparatus, neoclassical realism, Saudi Arabia, Turkey, Israel

Introduction

The period between 2005 and 2021 was one of the most turbulent phases in the regional environment surrounding the Islamic Republic of Iran. The aftermath of the US intervention in Iraq, the Arab uprisings, the Syrian and Yemeni conflicts, the intensification of the Iranian nuclear dispute, the conclusion and subsequent weakening of the Joint Comprehensive Plan of Action, and the expansion of Israel's ties with several Arab states substantially reshaped regional alignments. Within this changing environment, Iran faced three markedly different patterns of interaction with Saudi Arabia, Turkey, and Israel. Relations with Saudi Arabia were characterized by intense geopolitical and security rivalry, compounded by ideological and sectarian dimensions. Relations with Turkey combined competition with sustained cooperation, particularly in the economic, energy, and border-security spheres. Relations with Israel, in contrast, were shaped by structural confrontation, the absence of formal diplomatic relations, and a high degree of securitization. The central problem of this study is therefore not simply how Iran behaved toward these three actors, but why the capacity of its diplomatic apparatus varied across the three cases. The study argues that foreign policy should not be equated with the performance of the Ministry of Foreign Affairs. Iran's regional policies emerge from a broader and multi-layered decision-making structure in which political, security, military, and ideological institutions participate with varying degrees of influence. Accordingly, the main research question asks why Iran's diplomatic apparatus possessed greater room for maneuver in some regional relationships than in others. The hypothesis is that diplomatic effectiveness depends on the interaction among external pressures, the nature of bilateral relations, the existence of shared interests, the degree of securitization, and the domestic distribution of authority in foreign-policy decision-making.

Materials and Methods

This research adopts a qualitative, analytical-comparative approach. The empirical material consists of official documents, public statements by Iranian officials, scholarly literature, and relevant policy-oriented studies concerning Iran's relations with Saudi Arabia, Turkey, and Israel between 2005 and 2021. Rather than organizing the analysis according to successive Iranian administrations, the study compares the three cases within a common analytical framework. Neoclassical realism provides the theoretical foundation of the study. This approach links systemic pressures to domestic intervening variables and foreign-policy outcomes. Accordingly, the analysis is conducted at three interconnected levels. The first level concerns external and regional pressures, including changes in the balance of power, regional conflicts, alliance formation, and the policies of extra-regional powers. The second level addresses domestic intervening variables, especially elite perceptions, institutional coordination, the degree of securitization of each policy file, and the relative authority of the Ministry of Foreign Affairs. The third level concerns diplomatic outcomes, including the continuity or breakdown of official channels, the management of conflict, the use of multilateral diplomacy, and the ability to exploit areas of common interest.

Discussion

The comparative analysis reveals three distinct patterns. In the Turkish case, diplomatic engagement benefited from continuous official relations, significant economic interdependence, energy cooperation, and shared concerns over territorial stability and separatism. Even during severe disagreements over Syria and regional influence, the two countries maintained political dialogue and later participated in multilateral mechanisms such as the Astana process. The principal achievement of diplomacy in this case was therefore not the elimination of conflict, but the management of competition without the collapse of the broader relationship. Relations with Saudi Arabia followed a different trajectory. Rivalry expanded across Iraq, Bahrain, Syria, and Yemen and became increasingly securitized. The rupture of diplomatic relations in 2016 significantly reduced the institutional tools available to the Ministry of Foreign Affairs. Nevertheless, unlike the Israeli case, the possibility of negotiation was never structurally eliminated. Indirect contacts and the later Baghdad talks demonstrated that diplomatic re-engagement remained possible when the costs of continued confrontation increased. The Israeli case represented the most structurally constrained environment for Iranian diplomacy. Because Iran does not maintain formal diplomatic relations with Israel, the Ministry of Foreign Affairs lacked conventional bilateral instruments. Moreover, the nuclear issue, Syria, Lebanon, missile deterrence, and relations with non-state actors were highly securitized.

and involved institutions beyond the Ministry's direct authority. As a result, diplomacy was primarily indirect, multilateral, and focused on managing the international environment of the conflict rather than managing a bilateral relationship.

Conclusion

The study concludes that the effectiveness of Iran's diplomatic apparatus cannot be explained solely by the level of external threat. Its capacity is shaped by the interaction between systemic pressures and domestic institutional conditions. Where formal channels remain open, shared interests are significant, and disagreements can be separated from cooperation, the Ministry of Foreign Affairs enjoys greater room for maneuver. Where relations become heavily securitized and decision-making shifts toward security institutions, diplomacy becomes more constrained and reactive. Accordingly, the three cases represent three different models: managed competition within cooperation in the case of Turkey, securitized rivalry with a residual capacity for negotiation in the case of Saudi Arabia, and structural confrontation dominated by indirect and multilateral diplomacy in the case of Israel. The central analytical implication is that evaluating Iranian diplomacy requires a clear distinction between the broader foreign policy of the Islamic Republic and the specific institutional capacity of its diplomatic apparatus.

Bibliography

- Aghaei, S. D., & Ahmadian, H. (2010). «Relations between the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia: Fundamental challenges and available opportunities». *Siasat*, 40(3), 1–19. {in Persian}
- Akbar, A. (2021). «Iran's regional influence in light of its security concerns». *Middle East Policy*, 28(3–4), 186–202. <https://doi.org/10.1111/mepo.12606>
- Alavi, S. M. A., & Dehghani Firouzabadi, S. J. (2016). «Examining the securitization process of the Islamic Republic of Iran's nuclear activities by the pro-Israel lobby in the United States from the perspective of the Copenhagen School». *Pazhohesh-haye Rahbordi-ye Siasat*, 39–59. {in Persian}
- Aram, A. (2019). «Iran and Saudi Arabia: Competition for influence in the Middle East». *Motaleat-e Bonyadi va Karbordi-ye Jahan-e Eslam*, 17, 41–59. {in Persian}
- Ayman, S. G. (2014). «Turkey and Iran: Between friendly competition and fierce rivalry». *Arab Studies Quarterly*, 36(1), 6–26. <https://doi.org/10.13169/arabstudquar.36.1.0006>
- Dehghanian, M., Zarei, B., Moghiseh, R., & Radmehr, M. (2025). «The impact of Saudi Arabia's Vision 2030 on the countries of the Axis of Resistance». *Ayandeh-Pazhuhi-ye Defaei*, 10(36), 65–98. <https://doi.org/10.22034/dfs.2025.2033222.1802> {in Persian}
- Dehghani Firouzabadi, S. J. (2011). «Neoclassical realism and the foreign policy of the Islamic Republic of Iran». *Siasat-e Khareji*,

25(2), 275–294. {in Persian}

Diansaei, B. (2018). «Iran and Saudi Arabia in the Middle East: Leadership and sectarianism (2011–2017)». *Vestnik RUDN. International Relations*, 18(1), 124–134.

<https://doi.org/10.22363/2313-0660-2018-18-1-124-134>

Dueck, C. (2009). «Neoclassical realism and the national interest: Presidents, domestic politics, and major military interventions». In S. E. Lobell, N. M. Ripsman, & J. W. Taliaferro (Eds.), *Neoclassical realism, the state, and foreign policy* (pp. 139–169). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511811869.005>

Eijabi, E., Hafezzadeh, M., Namdari, N., & Karimian, R. (2025). «The probable scenario of the Zionist regime's military threats against Iran on the horizon of 2031». *Ayandeh-Pazhuhi-ye Defaei*, 10(36), 167–203. <https://doi.org/10.22034/dfs.2024.2047126.1858> {in Persian}

Esfandiary, D., & Tabatabai, A. (2016). «Yemen: An opportunity for Iran–Saudi dialogue?». *The Washington Quarterly*, 39(2), 155–174. <https://doi.org/10.1080/0163660X.2016.1204415>

Fakhro, E., & Baconi, T. (2022). «A shared vision: Security convergence between the Gulf and Israel». *Journal of Palestine Studies*, 51(3), 50–55.

<https://doi.org/10.1080/0377919X.2022.2090209>

Furlan, M. (2022). «Israeli-Iranian relations: Past friendship, current hostility». *Israel Affairs*, 28(2), 170–183.

<https://doi.org/10.1080/13537121.2022.2041304>

Ghaeibi, M. R. (2016). «The political economy of Iran–Turkey relations during the Justice and Development Party government». *Siasat-e Khareji*, 30(2), 85–113. {in Persian}

International Crisis Group. (2016). *Turkey and Iran: Bitter friends, bosom rivals* (Middle East and North Africa Report No. 51). International Crisis Group.

Juneau, T. (2015). *Squandered opportunity: Neoclassical realism and Iranian foreign policy*. Stanford University Press.

Kalehsar, O. S. (2015). «Energy factor in Iran-Turkey relations». *Energy & Environment*, 26(5), 777–787. <https://doi.org/10.1260/0958-305X.26.5.777>

Kamrava, M. (2021). «Institutions and policy in Iran's relations with the GCC». *The Muslim World*, 111(3), 408–424. <https://doi.org/10.1111/muwo.12403>

Kaye, D. D., Nader, A., & Roshan, P. (2011). *Israel and Iran: A dangerous rivalry*. RAND Corporation.

Keynoush, B. (2016). *Saudi Arabia and Iran: Friends or foes?* Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-137-58939-2>

Khatami, M., & Anousheh, E. (2019). «Analysis of the conflict between Iran and the Zionist regime over Iran's nuclear program using game theory». *Ayandeh-Pazhuhi-ye Defaei*, 4(13), 7–39. <https://doi.org/10.22034/dfs.2019.36541> {in Persian}

- Mabon, S. (2012). «The battle for Bahrain: Iranian-Saudi rivalry». *Middle East Policy*, 19(2), 84–97. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4967.2012.00537.x>
- Mabon, S. (2018). «Muting the trumpets of sabotage: Saudi Arabia, the US and the quest to securitize Iran». *British Journal of Middle Eastern Studies*, 45(5), 742–759. <https://doi.org/10.1080/13530194.2017.1343123>
- Mabon, S., Nasirzadeh, S., & Alrefai, E. (2021). «De-securitisation and pragmatism in the Persian Gulf: The future of Saudi-Iranian relations». *The International Spectator*, 56(4), 66–83. <https://doi.org/10.1080/03932729.2021.1989183>
- MacGillivray, I. W. (2020). «The paradox of Turkish–Iranian relations in the Syrian crisis». *Third World Quarterly*, 41(6), 1046–1066. <https://doi.org/10.1080/01436597.2020.1730692>
- Mokhtari, B., & Montazeri, H. R. (2012). «Examining patterns of conflict and cooperation in Iran–Turkey relations». *Tarikh-e Ravabet-e Khareji*, 13–14(52–53), 169–218. {in Persian}
- Mousavi Shahidi, S. M., Vahdaninia, V., & Hosseini, S. N. (2024). «Iran at a geopolitical crossroads: Challenges arising from the probable Zangezur Corridor scenario». *Ayandeh-Pazhuhi-ye Defaei*, 9(35), 1–25. <https://doi.org/10.22034/dfsr.2025.2047082.1856> {in Persian}
- Nabavi, S. M., Safavi, S. H., & Koushki, M. S. (2020). «Developing scenarios for Iran–Turkey relations toward the 2029 horizon». *Ayandeh-Pazhuhi-ye Defaei*, 5(18), 7–36. <https://doi.org/10.22034/dfsr.2021.141522.1441> {in Persian}
- Naderi, M., & Tajik, H. (2018). «Strategic scenarios for relations between the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia toward the 2030 horizon». *Ayandeh-Pazhuhi-ye Defaei*, 3(11), 7–28. {in Persian}
- Rajiv, S. S. C. (2016). «Deep disquiet: Israel and the Iran nuclear deal». *Contemporary Review of the Middle East*, 3(1), 47–62. <https://doi.org/10.1177/2347798916632324>
- Reis da Silva, A. L., & Leães, R. F. (2014). «A convergência Turco-Brasileira na Declaração de Teerã (2010)». *Mural Internacional*, 5(2), 148–162. <https://doi.org/10.12957/rmi.2014.12233>
- Roomi, F. (2023). «The Iran-Israel conflict: An ultra-ideological explanation». *Middle East Policy*, 30(2), 94–109. <https://doi.org/10.1111/mepo.12687>
- Rose, G. (1998). «Neoclassical realism and theories of foreign policy». *World Politics*, 51(1), 144–172. <https://doi.org/10.1017/S0043887100007814>
- Schweller, R. L. (2004). «Unanswered threats: A neoclassical realist theory of underbalancing». *International Security*, 29(2), 159–201. <https://doi.org/10.1162/0162288042879913>
- Taliaferro, J. W., Lobell, S. E., & Ripsman, N. M. (2009). «Introduction: Neoclassical realism, the state, and foreign policy». In

S. E. Lobell, N. M. Ripsman, & J. W. Taliaferro (Eds.), *Neoclassical realism, the state, and foreign policy* (pp. 1–41). Cambridge University Press.

Zaccara, L. (2021). «The Iranian foreign policy in turbulent times: The Arab uprisings, the nuclear deal and the GCC crisis». *Revista Española de Ciencia Política*, 56, 49–70. <https://doi.org/10.21308/recp.56.02>

Zohdi Nasab, Y., & Mahmoudi Toulash, S. (2020). «Futures study of defense cooperation among Saudi Arabia, the United Arab Emirates, and the Zionist regime against the Islamic Republic of Iran based on scenario planning». *Ayandeh-Pazhuhi-ye Defaei*, 5(19), 31–52. <https://doi.org/10.22034/dfs.2021.521381.1457> {in Persian}

مقدمه

بازه زمانی ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۰ یکی از متراکم‌ترین دوره‌های تحول در محیط منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران است. پیامدهای برهم‌خوردن موازنه قدرت در عراق، خیزش‌های عربی و گسترش بحران‌های سوریه و یمن، تشدید مناقشه هسته‌ای ایران، دستیابی به برجام و سپس خروج ایالات متحده از آن، در کنار گسترش مناسبات اسرائیل با شماری از دولت‌های عربی، محیطی ایجاد کرد که در آن رقابت بر سر نفوذ، شکل‌گیری ائتلاف‌های متغیر و امنیتی‌شدن روابط میان قدرت‌های منطقه‌ای شدت یافت. در چنین بستری، رقابت ایران و عربستان پس از ۲۰۰۳ به تدریج از سطح روابط دوجانبه فراتر رفت و عراق، لبنان، بحرین، سوریه و یمن را دربرگرفت؛ روندی که پس از تحولات ۲۰۱۱ ابعاد امنیتی و ژئوپلیتیکی برجسته‌تری یافت (Mabon, Nasirzadeh & Alrefai, 2021: 66–69).

با این حال، الگوی مواجهه ایران با قدرت‌های منطقه‌ای یکسان نبود. مناسبات ایران و ترکیه، با وجود رقابت بر سر نفوذ منطقه‌ای و اختلاف جدی درباره سوریه، به قطع روابط یا تبدیل‌شدن به خصومت پایدار منجر نشد؛ زیرا همکاری اقتصادی، انرژی و ملاحظات امنیتی مشترک همچنان بخشی از رابطه را حفظ می‌کرد (MacGillivray, 2020: 1–4). اهمیت این پیوند در آن است که حتی در شرایط تشدید اختلافات سیاسی و تحریم‌های بین‌المللی، تجارت و به‌ویژه انرژی از مؤلفه‌های تثبیت‌کننده روابط دو کشور باقی ماند؛ چنان‌که حجم تجارت ایران و ترکیه از ۴/۲ میلیارد دلار در ۲۰۰۲ به حدود ۲۲ میلیارد دلار در ۲۰۱۲ افزایش یافت، هرچند پس از آن تحت تأثیر تحریم‌ها و بحران‌های منطقه‌ای کاهش پیدا کرد (غایبی، ۱۳۹۵: ۹۰). در مقابل، مناسبات ایران و اسرائیل در این دوره در بستر فقدان روابط رسمی، مناقشه هسته‌ای، رقابت منطقه‌ای و گسترش تقابل امنیتی قرار داشت و از این رو اساساً از الگوی متفاوتی نسبت به دو پرونده دیگر پیروی می‌کرد (Furlan, 2022: 170–172).

از این منظر، مسئله اصلی پژوهش صرفاً تبیین سیاست خارجی ایران در قبال سه بازیگر نیست، بلکه بررسی ظرفیت و محدودیت «دستگاه دیپلماسی» در سه محیط رابطه‌ای متفاوت است. سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را نمی‌توان صرفاً به تصمیمات وزارت امور خارجه فروکاست؛ زیرا فشارهای محیطی، ادراک تصمیم‌گیرندگان و ساختار داخلی تصمیم‌سازی هم‌زمان بر جهت‌گیری و امکان اجرای سیاست خارجی اثر می‌گذارند (دهقانی‌فیروزآبادی، ۱۳۹۰: ۲۷۸–۲۸۷). بر این اساس، پرسش اصلی آن است که دستگاه دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران طی سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۰ در مواجهه با عربستان سعودی، ترکیه و اسرائیل با چه چالش‌ها و فرصت‌هایی روبه‌رو بوده و چرا ظرفیت آن برای مدیریت روابط با این سه بازیگر یکسان نبوده است؟ پاسخ به این پرسش می‌تواند تفاوت

میان «سیاست خارجی کلان» و «ظرفیت عملی دیپلماسی» را در سه الگوی رقابت امنیتی شده، رقابت - همکاری و تقابل ساختاری روشن سازد.

۲-پیشینه پژوهش

مرور مطالعات مرتبط با روابط ایران با عربستان سعودی، ترکیه و اسرائیل نشان می‌دهد که بخش عمده پژوهش‌ها این روابط را به صورت جداگانه و با تمرکز بر ابعاد امنیتی، هویتی، ژئوپلیتیکی یا بحران‌های منطقه‌ای بررسی کرده‌اند. در حوزه روابط ایران و عربستان، آقایی و احمدیان رقابت تهران و ریاض را فراتر از اختلافات مذهبی دانسته و تفاوت برداشت دو کشور از نظم منطقه‌ای و نقش قدرت‌های خارجی را از عوامل تداوم رقابت معرفی می‌کنند (آقایی و احمدیان، ۱۳۸۹: ۱-۱۹). مابون نیز این رقابت را حاصل برهم‌کنش موازنه قدرت، هویت مذهبی و الزامات امنیتی - سیاسی می‌داند (Mabon, 2018: 742-746). حاجی‌یوسفی و همکاران نیز با تمرکز بر پیوند هویت، قدرت و امنیت نشان داده‌اند که رقابت دو کشور را نمی‌توان صرفاً با متغیرهای مادی توضیح داد و مؤلفه‌های هویتی در شکل‌گیری برداشت‌های امنیتی متقابل اهمیت دارند (حاجی‌یوسفی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۵-۴۲). در سطح ساختارهای داخلی نیز مطالعات تطبیقی به تفاوت‌های ایران و عربستان در حوزه‌هایی مانند مشارکت سیاسی و حقوق شهروندی پرداخته‌اند که بیانگر تفاوت زمینه‌های نهادی دو کشور است (صفایی و همکاران، ۱۴۰۲: ۳-۲۲؛ عبیات و همکاران، ۱۴۰۵: ۳-۲۸).

بخش دیگری از مطالعات به تحول محیط منطقه‌ای روابط ایران و عربستان اختصاص دارد. نادری و تاجیک با سناریونویسی آینده روابط دو کشور، موازنه منطقه‌ای، نقش بازیگران فرامنطقه‌ای و تحولات محور مقاومت را از عوامل مؤثر بر مسیر رقابت یا کاهش تنش دانسته‌اند (نادری و تاجیک، ۱۳۹۷: ۷-۲۸). وزیری ستا و همکاران نیز با مطالعه سیاست‌های ایران و عربستان در یمن نشان داده‌اند که بازسازی مناسبات تهران و ریاض می‌تواند بر کاهش منازعه و تقویت امکان صلح در یمن اثرگذار باشد (وزیری ستا و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۶۹-۱۸۸). از سوی دیگر، شکل‌گیری ترتیبات امنیتی جدید میان اسرائیل و کشورهای عربی، محیط راهبردی ایران را پیچیده‌تر کرده است. شاه‌رضائی و همکاران، پیمان ابراهیم را از منظر پیامدهای آن برای امنیت ملی ایران بررسی کرده و نشان داده‌اند که عادی‌سازی روابط اسرائیل با برخی کشورهای عربی می‌تواند آرایش امنیتی منطقه را تحت تأثیر قرار دهد (شاه‌رضائی و همکاران، ۱۴۰۳: ۲۸۱-۳۰۸).

در زمینه روابط ایران و ترکیه، ادبیات پژوهش بیشتر بر الگوی «همکاری - رقابت» تأکید دارد. مختاری و منتظری نشان می‌دهند که اختلافات دو کشور در موضوعاتی مانند سوریه، کردها و رقابت منطقه‌ای، در کنار منافع مشترک اقتصادی و امنیتی قرار گرفته و

مانع تبدیل اختلافات به خصومت پایدار شده است (مختاری و منتظری، ۱۳۹۱: ۱۶۹-۲۱۸). غایبی نیز بر نقش انرژی، تجارت و وابستگی متقابل اقتصادی در استمرار روابط دو کشور تأکید دارد (غایبی، ۱۳۹۵: ۸۵-۱۱۳). بحران سوریه یکی از مهم‌ترین عرصه‌های آزمون این الگو بوده است؛ عبدالله‌پور و آذربون با بررسی تقابل استراتژی‌های منطقه‌ای در سوریه، تفاوت اهداف و میدان‌های رقابت بازیگران منطقه‌ای را برجسته کرده‌اند (عبدالله‌پور و آذربون، ۱۳۹۸: ۱۰۷-۱۳۰) و زمانیان دهکردی و همکاران نیز سیاست منطقه‌ای ایران در سوریه را در ارتباط با ظرفیت‌های همگرایی و همکاری منطقه‌ای تحلیل کرده‌اند (زمانیان دهکردی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۰۵-۲۲۲). افزون بر این، اختلافات ایران و ترکیه به حوزه منابع آب و محیط زیست نیز گسترش یافته است؛ آذری و همکاران اقدامات ترکیه در بهره‌برداری از آب‌های فرامرزی را از منظر آثار آن بر ایران بررسی کرده‌اند (آذری و همکاران، ۱۴۰۴: ۲۸۸-۳۱۱) و دهمنش و همکاران نیز پیامدهای زیست‌محیطی پروژه گاپ برای ایران و مسئولیت دولت ترکیه را مورد توجه قرار داده‌اند (دهمنش و همکاران، ۱۴۰۴: ۲۴۹-۲۷۷). بنابراین، روابط تهران و آنکارا ماهیتی چندبعدی دارد که در آن همکاری اقتصادی در کنار رقابت ژئوپلیتیکی و اختلافات امنیتی و زیست‌محیطی قرار گرفته است.

در خصوص اسرائیل، مطالعات عمدتاً بر تقابل امنیتی، هویتی و راهبردی تمرکز دارند. علوی و دهقانی‌فیروزآبادی نقش مسئله هسته‌ای را در امنیتی‌شدن روابط ایران و اسرائیل برجسته کرده‌اند (علوی و دهقانی‌فیروزآبادی، ۱۳۹۵: ۳۹-۵۹) و فورلان تحول روابط دو طرف از همکاری پیش از انقلاب به تقابل راهبردی پس از انقلاب را متأثر از تغییرات هویتی و محیط امنیتی منطقه می‌داند (Furlan, 2022: 170-173). خاتمی و انوشه نیز منازعه هسته‌ای را یکی از عرصه‌های اصلی تقابل راهبردی دو طرف معرفی کرده‌اند (خاتمی و انوشه، ۱۳۹۸: ۷-۳۹). در مطالعات داخلی مرتبط، عباسی و همکاران با بررسی رویکرد امام خمینی به مسئله فلسطین، بخشی از مبانی فکری و هویتی این تقابل را بررسی کرده‌اند (عباسی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۱-۴۰). صفرپور و همکاران نیز با رویکرد سازه‌نگارانه، نقش محور مقاومت را در امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران تحلیل کرده‌اند (صفرپور و همکاران، ۱۴۰۱: ۶۵-۸۴). همچنین خدرویی و همکاران، جایگاه ایران را در رویکرد دولت ترامپ به تروریسم و طرح معامله قرن بررسی کرده‌اند که بعد دیگری از پیوند سیاست آمریکا، اسرائیل و مسئله امنیت ایران را نشان می‌دهد (خدرویی و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۴۹-۱۶۸).

برآیند مطالعات پیشین نشان می‌دهد که روابط ایران با عربستان، ترکیه و اسرائیل از منظرهای متنوعی چون رقابت ژئوپلیتیکی، هویت، امنیت، بحران‌های منطقه‌ای، محور مقاومت، همکاری اقتصادی و ترتیبات جدید منطقه‌ای بررسی شده است؛ با این حال، بیشتر

پژوهش‌ها بر یک رابطه دوجانبه یا یک مسئله مشخص متمرکز بوده‌اند. خلاصه‌ای، فقدان مقایسه منسجم ظرفیت و عملکرد دستگاه دیپلماسی ایران در مواجهه هم‌زمان با سه الگوی متفاوت رابطه است. پژوهش حاضر این سه پرونده را در یک چارچوب مقایسه‌ای قرار می‌دهد: «رقابت امنیتی‌شده» با عربستان سعودی، «همکاری - رقابت» با ترکیه و «تقابل ساختاری» با اسرائیل. بر این اساس، نوآوری پژوهش نه صرفاً در مطالعه روابط ایران با این سه بازیگر، بلکه در مقایسه چالش‌ها، فرصت‌ها، ابزارها و میزان امکان مانور دستگاه دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران در سه محیط متفاوت سیاست خارجی طی سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۰ است.

۳- چارچوب نظری

واقع‌گرایی نوکلاسیک چارچوب مناسبی برای این پژوهش است، زیرا میان فشارهای ناشی از محیط بین‌المللی و منطقه‌ای از یک‌سو و نحوه ادراک و پاسخ‌گویی دولت‌ها به این فشارها از سوی دیگر تمایز قائل می‌شود. گیدئون رز با صورت‌بندی این رویکرد استدلال می‌کند که توزیع قدرت و موقعیت دولت در نظام بین‌الملل محدوده کلی فرصت‌ها و محدودیت‌های سیاست خارجی را تعیین می‌کند، اما این فشارها مستقیماً به رفتار خارجی تبدیل نمی‌شوند؛ بلکه از متغیرهای واسطه داخلی عبور می‌کنند (Rose, 1998: 146-152). بنابراین، دولت‌هایی که با فشارهای نسبتاً مشابه مواجه‌اند، ممکن است به دلیل تفاوت در ادراک تصمیم‌گیرندگان، ساختار نهادی و ظرفیت بسیج منابع، پاسخ‌های متفاوتی اتخاذ کنند.

تالیا فرو، لوبل و ریسمن این منطق را با تأکید بر نقش «متغیرهای واسطه داخلی» توسعه داده‌اند. در این برداشت، ادراک نخبگان از تهدید و فرصت، میزان انسجام نخبگان، ساختار تصمیم‌گیری، ظرفیت دولت و رابطه میان نهادهای دخیل در سیاست خارجی تعیین می‌کند که فشارهای محیطی چگونه به سیاست مشخص تبدیل شوند (Taliaferro, Lobell & Ripsman, 2009: 19-28). یکسان و متناسب منجر نمی‌شود و انسجام یا چندپارگی ساختار سیاسی و نخبگان می‌تواند کیفیت واکنش دولت را تغییر دهد (Schweller, 2004: 164-169). عوامل داخلی را متغیرهایی می‌داند که شکل، شدت و ابزار پاسخ دولت به فشارهای خارجی را تعدیل می‌کنند (Dueck, 2009: 139-143). در مورد ایران نیز واقع‌گرایی نوکلاسیک از این مزیت برخوردار است که امکان تحلیل هم‌زمان فشارهای ساختاری و ویژگی‌های داخلی فرایند تصمیم‌گیری سیاست خارجی را فراهم می‌کند (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۰: ۲۷۵-۲۹۴).

بر این اساس، چارچوب مفهومی پژوهش حاضر از سه دسته متغیر تشکیل شده است. دسته نخست، «فشارها و فرصت‌های محیط خارجی» به عنوان متغیر مستقل است. این متغیر در پژوهش حاضر با شاخص‌هایی چون تغییر موازنه قدرت منطقه‌ای، وقوع بحران‌ها و منازعات منطقه‌ای، شکل‌گیری یا تغییر ائتلاف‌ها، حضور و سیاست قدرت‌های فرامنطقه‌ای و وجود فرصت‌های اقتصادی و امنیتی سنجیده می‌شود. بنابراین، در بررسی روابط ایران با عربستان، ترکیه و اسرائیل، صرفاً شدت تهدید مورد توجه نیست، بلکه نوع فرصت یا محدودیتی که محیط منطقه‌ای برای دیپلماسی ایران ایجاد می‌کند نیز اهمیت دارد.

دسته دوم، «متغیرهای واسطه داخلی» است که نحوه تبدیل فشار خارجی به سیاست و کنش دیپلماتیک را توضیح می‌دهد. در این پژوهش سه مؤلفه برای این سطح در نظر گرفته شده است: نخست، «ادراک نخبگان از بازیگر مقابل» که نشان می‌دهد عربستان، ترکیه یا اسرائیل در گفتمان و محاسبات تصمیم‌گیرندگان ایران تا چه اندازه به عنوان رقیب، شریک، تهدید یا دشمن تعریف شده‌اند؛ دوم، «ساختار و میزان هماهنگی در تصمیم‌گیری» که به چگونگی توزیع نقش میان وزارت امور خارجه، دولت و سایر نهادهای مؤثر در سیاست منطقه‌ای مربوط است؛ و سوم، «دامنه اختیار و ظرفیت دستگاه دیپلماسی» که با میزان مشارکت وزارت امور خارجه در تصمیم‌سازی، دسترسی آن به کانال‌های رسمی مذاکره و امکان استفاده از ابزارهای دوجانبه و چندجانبه سنجیده می‌شود. این سطح تحلیلی از آن جهت اهمیت دارد که در ساختار سیاست خارجی ایران نمی‌توان همه تصمیمات منطقه‌ای را مستقیماً به وزارت امور خارجه نسبت داد. آنچه در واقع‌گرایی نوکلاسیک «هسته اجرایی سیاست خارجی» تلقی می‌شود، مجموعه‌ای از مقامات و نهادهای برخوردار از دسترسی به اطلاعات و قدرت تصمیم‌گیری است (Taliaferro, Lobell & Ripsman, 2009: 25-28).

«خروجی دیپلماتیک» متغیر وابسته پژوهش است و با شاخص‌هایی مانند استمرار یا قطع کانال‌های رسمی، میزان گفت‌وگو، توان مدیریت اختلاف، بهره‌گیری از منافع مشترک و استفاده از سازوکارهای چندجانبه سنجیده می‌شود. موفقیت دیپلماتیک نیز الزاماً به معنای حل منازعه نیست و می‌تواند در قالب مهار تنش یا حفظ امکان بازگشت به مذاکره بروز یابد. بر این اساس، در رابطه با عربستان، امنیتی‌شدن رقابت و تعدد نهادهای تصمیم‌گیر دامنه عمل وزارت امور خارجه را محدود کرده؛ در رابطه با ترکیه، منافع اقتصادی و استمرار کانال‌های رسمی امکان مدیریت اختلاف را افزایش داده؛ و در رابطه با اسرائیل، فقدان روابط رسمی و غلبه ملاحظات امنیتی، دیپلماسی را عمدتاً به سطح غیرمستقیم و چندجانبه محدود ساخته است. بنابراین، فشارهای منطقه‌ای پس از عبور از ادراک نخبگان،

ساختار تصمیم‌گیری و ظرفیت نهادی دستگاه دیپلماسی، به خروجی‌های متفاوت منجر می‌شوند.

۴- محیط منطقه‌ای و تحول جایگاه دستگاه دیپلماسی ایران، ۱۳۸۴-۱۴۰۰

دوره ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۰ را نمی‌توان صرفاً به تفاوت میان دولت محمود احمدی‌نژاد و حسن روحانی فروکاست؛ زیرا بخش مهمی از تحول سیاست خارجی ایران در این سال‌ها محصول دگرگونی محیط راهبردی خاورمیانه و نحوه تفسیر این تحولات در ساختار داخلی تصمیم‌گیری بود. در آغاز این دوره، پیامدهای مداخله نظامی ایالات متحده در افغانستان و عراق عملاً دو حکومت خصمانه در همسایگی شرقی و غربی ایران را از میان برده و فضای جدیدی برای افزایش نفوذ منطقه‌ای تهران ایجاد کرده بود. ژوئیه این وضعیت را نوعی «پنجره فرصت راهبردی» برای ایران می‌داند که حاصل تضعیف رقبای پیرامونی، افزایش جایگاه متحدان منطقه‌ای تهران، کاهش اعتبار آمریکا در منطقه و افزایش درآمدهای نفتی بود؛ با این حال، نحوه بهره‌برداری ایران از این فرصت به دلیل محدودیت‌های داخلی و تصمیم‌های سیاست خارجی همواره با ظرفیت مادی کشور تناسب نداشت (Juneau, 2015: 55-80). در چنین فضایی، سیاست منطقه‌ای ایران بیش از گذشته با عراق، لبنان، سوریه و مسئله فلسطین پیوند خورد و هم‌زمان تشدید مناقشه هسته‌ای، تحریم‌های بین‌المللی و تنش با ایالات متحده بر ظرفیت دیپلماسی رسمی اثر گذاشت.

تحولات ۲۰۱۱ نقطه عطف دیگری در این محیط بود. خیزش‌های عربی، تضعیف یا فروپاشی برخی دولت‌های منطقه و تبدیل سوریه و یمن به میدان رقابت بازیگران داخلی و خارجی، نظم منطقه‌ای را بیش از پیش امنیتی کرد. واکنش ایران نیز در همه موارد یکسان نبود؛ تهران از برخی اعتراضات عربی در قالب گفتمان «بیداری اسلامی» حمایت کرد، اما در سوریه حفظ حکومت بشار اسد را برای موقعیت راهبردی خود ضروری دانست. این تفاوت نشان می‌دهد که رفتار ایران را نمی‌توان صرفاً از ایدئولوژی استخراج کرد و ملاحظات امنیتی و موازنه منطقه‌ای نیز اهمیت تعیین‌کننده داشتند (Akbar, 2021: 186-193). هم‌زمان، بحران بحرین، جنگ سوریه و سپس جنگ یمن رقابت ایران و عربستان را به حوزه‌های جغرافیایی بیشتری گسترش داد و شکاف‌های سیاسی و هویتی موجود را در قالب یک معمای امنیتی منطقه‌ای بازتولید کرد (Diansaei, 2018: 124-132). از این منظر، دستگاه دیپلماسی ایران از یک سو با فرصت ناشی از افزایش وزن منطقه‌ای کشور مواجه بود و از سوی دیگر باید هزینه‌های ناشی از امنیتی‌شدن این نفوذ و شکل‌گیری ائتلاف‌های موازنه‌گر را مدیریت می‌کرد.

انتخابات ۱۳۹۲ و روی کار آمدن دولت حسن روحانی تغییر مهمی در ابزار و اولویت‌های دیپلماتیک ایجاد کرد، اما به معنای تغییر کامل سیاست منطقه‌ای ایران نبود.

دولت جدید حل و فصل مناقشه هسته‌ای، کاهش فشار تحریم‌ها و عادی‌سازی نسبی مناسبات خارجی را در اولویت قرار داد و نتیجه برجسته آن توافق هسته‌ای ۱۳۹۴ بود. زاکارا نشان می‌دهد که موفقیت مذاکرات هسته‌ای در شرایطی امکان‌پذیر شد که نیروهای مؤثر در ساختار تصمیم‌گیری ایران، با وجود تفاوت‌های سیاسی، درباره ضرورت پایان دادن به بحران هسته‌ای و کاهش هزینه‌های آن به سطحی از هم‌گرایی رسیده بودند (Zaccara, 2021: 58-63). اما این گشایش در سطح هسته‌ای به همان اندازه به محیط منطقه‌ای سرایت نکرد. هم‌زمان با برجام، جنگ سوریه ادامه یافت، مداخله نظامی عربستان در یمن آغاز شد و مناسبات تهران و ریاض در ژانویه ۲۰۱۶ به قطع روابط دیپلماتیک انجامید. پس از خروج آمریکا از برجام در مه ۲۰۱۸ و آغاز سیاست «فشار حداکثری» نیز بخش مهمی از انرژی دیپلماتی ایران دوباره صرف حفظ توافق هسته‌ای، مدیریت تحریم‌ها و جلوگیری از شکل‌گیری اجماع گسترده‌تر علیه ایران شد.

ویژگی تعیین‌کننده این دوره، تفاوت میان «دولت» و «مجموعه سیاست خارجی» جمهوری اسلامی است. بررسی فرایند تصمیم‌گیری ایران نشان می‌دهد که سیاست خارجی حاصل تصمیم یک بازیگر واحد نیست، بلکه مجموعه‌ای از افراد و نهادهای دارای صلاحیت و منابع متفاوت در طراحی و اجرای آن مشارکت دارند. زاکارا این وضعیت را در قالب «مجموعه سیاست خارجی» توضیح می‌دهد و نشان می‌دهد که نوع واحد تصمیم‌گیر در پرونده‌هایی چون خیزش‌های عربی، مذاکرات هسته‌ای و بحران شورای همکاری خلیج فارس یکسان نبوده است (Zaccara, 2021: 50-55). کامروا نیز در بررسی سیاست ایران در خلیج فارس، سه کانون مؤثر - ریاست جمهوری و وزارت امور خارجه، سپاه پاسداران و رهبری - را دارای وزن‌های نامساوی می‌داند و تأکید می‌کند که سهم هر یک از آنها با توجه به امنیتی یا دیپلماتیک بودن موضوع تغییر می‌کند (Kamrava, 2021: 408-414). این ساختار چندمرکزی به‌خودی‌خود به معنای فقدان هماهنگی نیست، اما سبب می‌شود میزان اختیار وزارت امور خارجه در پرونده‌های مختلف ثابت نباشد.

بنابراین، تفاوت میان دو دولت این دوره را باید درون یک ساختار پایدارتر تحلیل کرد. تغییر گفتمان از رویکرد تقابلی‌تر دوره احمدی‌نژاد به تأکید دولت روحانی بر اعتدال و مذاکره، دامنه استفاده از ابزار دیپلماتیک را در برخی حوزه‌ها افزایش داد، اما نتوانست قواعد تصمیم‌گیری در پرونده‌های امنیتی منطقه‌ای را به‌طور بنیادین تغییر دهد. از منظر واقع‌گرایی نوکلاسیک، این وضعیت دقیقاً بیانگر نقش متغیر واسطه داخلی است: فرصت یا تهدید خارجی تنها زمانی به خروجی خاص سیاست خارجی تبدیل می‌شود که از فیلتر ادراک نخبگان، ساختار تصمیم‌گیری و ظرفیت نهادهای اجرایی عبور کند (دهقانی‌فیروزآبادی، ۱۳۹۰: ۲۷۸-۲۸۷). در نتیجه، محیط مشترک منطقه‌ای الزاماً به

ظرفیت دیپلماتیک مشابه در برابر عربستان، ترکیه و اسرائیل منجر نشد. رابطه با ترکیه به دلیل استمرار کانال رسمی و وجود منافع اقتصادی، امکان بیشتری برای مدیریت دیپلماتیک اختلاف داشت؛ در پرونده عربستان، امنیتی‌شدن رقابت به کاهش تدریجی فضای گفت‌وگو انجامید؛ و در قبال اسرائیل، فقدان رابطه رسمی از ابتدا دامنه کنش وزارت امور خارجه را عمدتاً به دیپلماسی چندجانبه، حقوقی و عمومی محدود ساخت. همین تفاوت، مبنای ورود به تحلیل سه پرونده اصلی پژوهش است.

۱-۴ عربستان سعودی؛ از رقابت منطقه‌ای تا انسداد و امکان تنش‌زدایی

روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی در فاصله ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۰ نمونه‌ای از تبدیل رقابت منطقه‌ای به رابطه‌ای شدیداً امنیتی‌شده است؛ با این حال، تقلیل این رقابت به تضاد شیعه و سنی یا دشمنی ایدئولوژیک، بخشی از سازوکار واقعی آن را پنهان می‌کند. تهران و ریاض پیش از این دوره نیز بر سر نظم امنیتی خلیج فارس، رابطه با ایالات متحده، مسئله فلسطین و برداشت متفاوت از جایگاه خود در جهان اسلام اختلاف داشتند، اما تحولات پس از سقوط صدام حسین محیط رقابت را به شکل مهمی تغییر داد. حذف عراق به عنوان قدرت موازنه‌گر، افزایش نفوذ نیروهای نزدیک به ایران در سیاست عراق و گسترش وزن منطقه‌ای تهران، در عربستان نگرانی از تغییر موازنه قدرت ایجاد کرد؛ در مقابل، ایران پیوند امنیتی عربستان با آمریکا و تلاش ریاض برای محدود کردن نفوذ منطقه‌ای تهران را بخشی از محیط تهدید تلقی می‌کرد (Keynoush, 2016: 153-174). بنابراین، عنصر مذهبی بیشتر در پیوند با رقابت قدرت و امنیت معنا یافت تا به عنوان علت مستقل آن. در مجموع رقابت دو کشور ترکیبی از عوامل ژئوپلیتیکی، هویتی و ایدئولوژیک تحلیل شده است و گسترش میدان‌های بحران پس از تحولات عربی به تشدید همین مؤلفه‌ها انجامید (آرام، ۱۳۹۸: ۴۱-۵۹).

خیزش‌های عربی از ۲۰۱۱ این رقابت را وارد مرحله جدیدی کرد. در بحرین، ورود نیروهای «سپر جزیره» به رهبری عربستان برای حمایت از حکومت آل‌خلیفه و اعتراض ایران به نحوه مواجهه با معترضان، بحران داخلی بحرین را به بخشی از رقابت امنیتی تهران و ریاض تبدیل کرد. مابون نشان می‌دهد که اهمیت بحرین برای دو کشور صرفاً مذهبی نبود؛ موقعیت ژئوپلیتیکی این کشور، نزدیکی آن به عربستان، حضور ناوگان پنجم آمریکا و نگرانی ریاض از سرایت اعتراضات به مناطق شیعه‌نشین شرق عربستان باعث شد تحولات بحرین در قالب موازنه تهدید تفسیر شود (Mabon, 2012: 84-94). در سوریه نیز دو کشور در دو سوی منازعه قرار گرفتند؛ ایران حفظ دولت دمشق را برای عمق راهبردی و پیوند خود با حزب‌الله مهم می‌دانست، در حالی که عربستان از تغییر حکومت سوریه به عنوان فرصتی برای تضعیف موقعیت منطقه‌ای ایران حمایت می‌کرد. به این ترتیب،

شکاف دوجانبه به تدریج از مسئله‌ای مربوط به مناسبات تهران و ریاض به رقابتی بر سر شکل نظم منطقه‌ای تبدیل شد. (Diansaei, 2018: 126-132)

جنگ یمن از ۲۰۱۵ این امنیتی شدن را تشدید کرد. عربستان قدرت‌گیری انصارالله در همسایگی جنوبی خود را تهدیدی مستقیم تلقی کرد و ائتلاف نظامی به رهبری ریاض در مارس ۲۰۱۵ وارد جنگ شد؛ در مقابل، ایران از انصارالله حمایت سیاسی کرد و روابط خود را با این جنبش توسعه داد. با این حال، تحلیل روابط ایران و عربستان در یمن نیازمند پرهیز از تصویر ساده یک «جنگ نیابتی» کاملاً کنترل‌شده از تهران و ریاض است. اسفندیاری و طباطبایی تأکید می‌کنند که منافع و میزان تعهد ایران و عربستان در یمن متقارن نبود و در عین حال همین نامتقارن بودن می‌توانست زمینه‌ای برای گفت‌وگوی محدود درباره بحران ایجاد کند؛ زیرا هزینه تداوم جنگ برای عربستان بسیار بیشتر و یمن برای ایران نسبت به برخی دیگر از پرونده‌های منطقه‌ای اولویت راهبردی پایین‌تری داشت. (Esfandiary & Tabatabai, 2016: 155-166) از منظر دیپلماسی، اهمیت این نکته در آن است که حتی در یک پرونده بسیار امنیتی، امکان مذاکره به‌طور کامل از بین نرفته بود؛ مشکل اصلی فقدان اعتماد و پیوند خوردن یمن با مجموعه گسترده‌تری از منازعات دو کشور بود.

فروپاشی کانال رسمی روابط نقطه اوج محدود شدن فضای دیپلماسی بود. پس از اعدام شیخ نمر باقر النمر در عربستان و حمله به سفارت عربستان در تهران در ژانویه ۲۰۱۶، ریاض روابط دیپلماتیک خود را با ایران قطع کرد. از آن پس وزارت امور خارجه ایران نه تنها باید اختلافات ساختاری دو کشور را مدیریت می‌کرد، بلکه از یکی از مهم‌ترین ابزارهای معمول این مدیریت، یعنی تماس مستقیم و مستمر دیپلماتیک، نیز محروم شد. در نتیجه، بسیاری از مسائل - از حج و امور کنسولی تا بحران‌های منطقه‌ای - نیازمند واسطه یا کانال‌های غیرمستقیم شدند (نادری و تاجیک، ۱۳۹۷: ۸-۱۱). این واقعه از منظر ارزیابی دستگاه دیپلماسی اهمیت دوگانه دارد: حمله به سفارت اقدامی خارج از منطق و کنترل دیپلماسی حرفه‌ای بود، اما هزینه سیاسی آن مستقیماً بر ظرفیت وزارت امور خارجه تحمیل شد. همین مورد نمونه روشنی از ضرورت تفکیک «نتیجه سیاست خارجی کشور» از «عملکرد دستگاه دیپلماسی» است؛ زیرا وزارت امور خارجه در شرایطی مسئول مدیریت بحران شد که منشأ فوری تشدید آن در حوزه اختیار این نهاد قرار نداشت.

در سطح داخلی نیز پرونده عربستان در زمره موضوعاتی قرار داشت که به دلیل پیوند گسترده با امنیت منطقه‌ای، یمن، سوریه، عراق و بازیگران غیردولتی، وزارت امور خارجه تنها یکی از نهادهای دخیل در آن بود. کامروا نشان می‌دهد که در سیاست ایران نسبت به دولت‌های خلیج فارس، ریاست‌جمهوری و وزارت امور خارجه، سپاه و رهبری سه‌کانون

اصلی تأثیرگذارند، اما در مسائل امنیتی وزن دستگاه نظامی - امنیتی نسبت به ریاست جمهوری و وزارت خارجه افزایش می‌یابد (Kamrava, 2021: 409-414، ۴۱۹-۴۲۲). از این رو، تلاش دولت روحانی برای کاهش تنش با همسایگان عرب را نمی‌توان مستقل از محدودیت‌های ساختاری و محیطی ارزیابی کرد. حتی ابتکار «صلح هرمز» که در ۱۳۹۸ برای ایجاد چارچوب درون منطقه‌ای امنیت و گفت‌وگو در خلیج فارس ارائه شد، در محیطی مطرح شد که بی‌اعتمادی متقابل، حضور امنیتی آمریکا، جنگ یمن و امنیتی شدن روابط ایران و کشورهای عربی به سطح بالایی رسیده بود؛ عواملی که ظرفیت تبدیل یک ابتکار دیپلماتیک به سازوکار نهادی را کاهش می‌دادند (نادری و تاجیک، ۱۳۹۷: ۲۴).

با این حال، این محدودیت‌ها به معنای فقدان فرصت نبود. نخستین فرصت از این واقعیت ناشی می‌شد که هیچ‌یک از دو کشور از جنگ مستقیم سود نمی‌بردند و استمرار امنیت جریان انرژی، ثبات خلیج فارس و مدیریت مناسک حج نیازمند سطحی از هماهنگی بود. دوم، برخی بحران‌های منطقه‌ای به دلیل تفاوت سطح اهمیت آنها برای تهران و ریاض بالقوه امکان معامله یا کاهش تنش را فراهم می‌کردند. سوم، میانجی‌گری دولت‌های ثالث می‌توانست هزینه سیاسی آغاز مذاکره را برای دو طرف کاهش دهد. در سال‌های پایانی دوره مورد بررسی، عراق میزبان دورهایی از گفت‌وگو میان نمایندگان ایران و عربستان شد؛ رخدادی که نشان داد حتی پس از چند سال قطع رابطه، انسداد دیپلماتیک مطلق نبوده است. از منظر نظری، این تحول تأیید می‌کند که «رقابت ساختاری» لزوماً مترادف با «ناممکن بودن مذاکره» نیست؛ بلکه میزان موفقیت مذاکره به ارزیابی طرفین از هزینه ادامه تقابل و وجود کانالی برای انتقال پیام بستگی دارد.

بر همین اساس، ارزیابی عملکرد دستگاه دیپلماسی ایران در قبال عربستان نباید صرفاً بر معیار بازگشایی یا بسته ماندن سفارتخانه‌ها استوار شود. وزارت امور خارجه در بخش مهمی از این دوره با محیطی مواجه بود که مؤلفه‌های اصلی آن - رقابت بر سر نفوذ در دولت‌های ضعیف منطقه، جنگ یمن، حضور نظامی آمریکا، شکاف‌های هویتی و فعالیت بازیگران امنیتی - عمدتاً در اختیار این دستگاه نبودند. با وجود این، نقطه ضعف مهم دیپلماسی ایران آن بود که نتوانست پیش از قطع روابط، اختلافات رو به گسترش را از یکدیگر تفکیک و حوزه‌ای پایدار برای گفت‌وگوی دوجانبه ایجاد کند. در مقابل، حفظ امکان ارتباط غیرمستقیم و بازگشت تدریجی به مذاکره در سال‌های ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰ نشان داد که ظرفیت تنش‌زدایی، هرچند محدود، از بین نرفته بود (زه‌دی نسب و محمودی طولش، ۱۳۹۹: ۳۳). بنابراین، الگوی این پرونده را دقیق‌تر می‌توان «رقابت امنیتی شده همراه با امکان مذاکره محدود» نامید، نه خصومت مطلق. همین ویژگی آن را از پرونده اسرائیل متمایز

می‌کند و در عین حال، به دلیل فقدان ذخیره گسترده همکاری اقتصادی و نهادی، آن را از رابطه ایران و ترکیه نیز جدا می‌سازد.

از منظر چارچوب نظری واقع‌گرایی نوکلاسیک، روابط ایران و عربستان سعودی را باید حاصل تعامل میان فشارهای محیط منطقه‌ای و متغیرهای واسط داخلی دانست. در سطح محیط خارجی، رقابت بر سر عراق، بحرین، سوریه و یمن، تغییر موازنه قدرت در خلیج فارس و تشدید رقابت منطقه‌ای، فشارهای اصلی وارد بر سیاست خارجی ایران را شکل می‌دادند. با این حال، مطابق منطق واقع‌گرایی نوکلاسیک، این فشارها به‌طور مستقیم به یک پاسخ دیپلماتیک مشخص منجر نشدند، بلکه از متغیرهایی چون ادراک امنیتی نخبگان از عربستان، تعدد نهادهای مؤثر در سیاست منطقه‌ای و دامنه محدود اختیار وزارت امور خارجه عبور کردند. نتیجه این فرایند در سطح خروجی دیپلماتیک، تشدید تنش، قطع روابط رسمی در ۱۳۹۴ و کاهش امکان مذاکره مستقیم بود. با این حال، آغاز گفت‌وگوهای بغداد در سال‌های پایانی دوره نشان داد که با تغییر ادراک از هزینه‌های استمرار تنش، امکان بازیابی نقش دیپلماسی نیز وجود دارد. بنابراین، بر اساس چارچوب نظری پژوهش، رابطه ایران و عربستان نمونه‌ای از تبدیل فشار ساختاری شدید، از مسیر متغیرهای واسط داخلی، به «دیپلماسی محدود اما قابل بازیابی» است.

۲-۴ ترکیه؛ رقابت در بستر همکاری

روابط ایران و ترکیه در فاصله ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۰ را نمی‌توان در قالب دوگانه ساده «دوستی» یا «رقابت» توضیح داد. ویژگی اصلی این رابطه، هم‌زمانی اختلاف ژئوپلیتیکی با وابستگی‌های اقتصادی، امنیتی و دیپلماتیک بود. دو کشور در پی افزایش نفوذ منطقه‌ای خود بودند و در موضوعاتی چون عراق، سوریه و قفقاز برداشت‌های متفاوتی از نظم مطلوب منطقه‌ای داشتند، اما برخلاف روابط ایران و عربستان، هیچ‌یک دیگری را تهدیدی وجودی تلقی نمی‌کرد و سازوکارهای همکاری دوجانبه حتی در دوره‌های تشدید اختلاف پابرجا ماند (موسوی و همکاران، ۱۴۰۳: ۸-۳). گروه بین‌المللی بحران این وضعیت را حاصل ترکیب رقابت دیرینه ژئوپلیتیکی با پیوندهای عمیق اقتصادی و ضرورت مدیریت مسالمت‌آمیز همسایگی می‌داند؛ به گونه‌ای که ایران و ترکیه با وجود رقابت از شام تا عراق و قفقاز، طی نزدیک به دو قرن از ورود به جنگ مستقیم با یکدیگر اجتناب کرده‌اند (International Crisis Group, 2016: 3-5). در حقیقت روابط دو کشور بر اساس ترکیبی از تضاد و همکاری تحلیل شده و عواملی چون مرز مشترک، مسئله کردها، روابط اقتصادی و ضرورت ثبات محیط پیرامونی در کنار اختلافات ژئوپلیتیکی قرار گرفته‌اند (مختاری و منتظری، ۱۳۹۱: ۱۶۹-۲۱۸).

در بخش نخست دوره مورد بررسی، گسترش مناسبات اقتصادی و سیاسی در دوران حکومت حزب عدالت و توسعه به ظرفیت دیپلماسی ایران برای حفظ رابطه با آنکارا کمک کرد. سیاست «تنش صفر با همسایگان» ترکیه و تلاش این کشور برای ایفای نقش میانجی میان ایران و غرب، زمینه‌ای ایجاد کرد که موضوع هسته‌ای ایران نیز به یکی از حوزه‌های همکاری دیپلماتیک تبدیل شود. نمونه مهم آن «اعلامیه تهران» در مه ۲۰۱۰ بود که با میانجی‌گری ترکیه و برزیل و با هدف دستیابی به توافقی درباره مبادله سوخت هسته‌ای شکل گرفت. هرچند این ابتکار نتوانست مانع تصویب دور جدید تحریم‌های شورای امنیت شود، از حیث مناسبات تهران و آنکارا نشان داد که ترکیه در مقطعی نه تنها شریک اقتصادی، بلکه کانالی برای تعامل ایران با محیط بین‌المللی تلقی می‌شد (Reis da Silva & Leães, 2014: 148-156). در نتیجه، برخلاف پرونده عربستان، دستگاه دیپلماسی ایران در برابر ترکیه با بازیگری مواجه بود که اختلاف با آن لزوماً به امنیتی‌شدن کل رابطه منجر نمی‌شد.

بحران سوریه از ۲۰۱۱ شدیدترین آزمون این الگو بود. تهران تداوم حکومت بشار اسد را برای حفظ موقعیت راهبردی خود در شام و استمرار پیوند با متحدان منطقه‌ای مهم می‌دانست، در حالی که آنکارا به یکی از حامیان اصلی مخالفان دولت سوریه تبدیل شد. اختلاف دو کشور صرفاً تاکتیکی نبود؛ بلکه به آینده نظم سیاسی سوریه و توزیع نفوذ در منطقه مربوط می‌شد. مک‌گیلوری نشان می‌دهد که همین بحران روابط ایران و ترکیه را به نمونه‌ای کم‌نظیر از هم‌زمانی «رقابت، همکاری و تقابل» تبدیل کرد: دو کشور برای افزایش نفوذ خود در سوریه رقابت می‌کردند، از بازیگران متفاوت حمایت می‌کردند و در برخی میدان‌ها در دو سوی منازعه قرار داشتند، اما در همان حال ارتباطات سیاسی و اقتصادی خود را قطع نکردند (MacGillivray, 2020: 1046-1049). اهمیت این وضعیت برای پژوهش حاضر در آن است که دستگاه دیپلماسی امکان داشت اختلاف امنیتی را از کلیت رابطه تفکیک کند؛ امکانی که در پرونده عربستان به تدریج تضعیف و در پرونده اسرائیل اساساً وجود نداشت.

فرایند آستانه از اواخر ۲۰۱۶ و ۲۰۱۷ جلوه روشن‌تری از این توانایی برای «تفکیک حوزه اختلاف از حوزه مذاکره» بود. ایران، ترکیه و روسیه با وجود اهداف متفاوت در سوریه وارد سازوکاری شدند که هدف آن کنترل درگیری، ایجاد مناطق کاهش تنش و شکل‌دادن به یک روند سیاسی مکمل مذاکرات سازمان ملل بود. اختلاف ایران و ترکیه بر سر آینده اسد یا حضور گروه‌های مسلح از میان نرفت، اما دو طرف پذیرفتند که هزینه فقدان سازوکار گفت‌وگو می‌تواند از هزینه مصالحه محدود بیشتر باشد. مک‌گیلوری تأکید می‌کند که فرایند آستانه نه بیانگر همگرایی کامل، بلکه تلاشی برای مدیریت

سیاست‌های متعارض در سوریه بود؛ همکاری‌ای که حتی با استمرار اختلاف در ادلب و شمال سوریه ادامه یافت (MacGillivray, 2020: 1053). ۱۰۵۹. (1060-بنابراین، دیپلماسی در این پرونده نه از طریق حل اختلاف، بلکه با جلوگیری از سرایت آن به کل رابطه عمل کرد.

اقتصاد و انرژی نیز «ذخیره همکاری» مهمی برای این الگو ایجاد کردند. ایران برای صادرات انرژی و دسترسی زمینی به بازارهای غربی به ترکیه اهمیت می‌داد و ترکیه نیز ایران را یکی از منابع مهم تأمین نفت و گاز خود تلقی می‌کرد. شُکری کله‌سر نشان می‌دهد که مکمل‌بودن نسبی موقعیت دو کشور - ایران به‌عنوان تولیدکننده انرژی و ترکیه به‌عنوان بازار و مسیر بالقوه انتقال آن - ظرفیت قابل توجهی برای همکاری ایجاد کرده است؛ هرچند تحریم‌های ایران، مشکلات سرمایه‌گذاری و بی‌اعتمادی ژئوپلیتیکی مانع تحقق کامل این ظرفیت بوده‌اند (Kalehsar, 2015: 777-787). روابط اقتصادی و انرژی یکی از عوامل مهم حفظ ثبات در مناسبات ایران و ترکیه بوده است. وابستگی ترکیه به واردات انرژی از ایران و اهمیت بازار و مسیر ترانزیتی ترکیه برای تهران، هزینه گسترش اختلافات سیاسی به حوزه اقتصادی را برای دو طرف افزایش داده است (غایبی، ۱۳۹۵: ۸۵-۱۱۳؛ Kalehsar, 2015: 777-787). به همین دلیل، حتی اختلاف شدید دو کشور درباره سوریه نتوانست به قطع مناسبات سیاسی و اقتصادی منجر شود و تهران و آنکارا کوشیدند حوزه‌های رقابت را از منافع مشترک تفکیک کنند (MacGillivray, 2020: 1046-1053).

رقابت دو کشور در عراق و قفقاز نیز ادامه داشت. نزدیکی راهبردی ترکیه به جمهوری آذربایجان و افزایش نقش آنکارا در قفقاز، به‌ویژه پس از جنگ قره‌باغ ۲۰۲۰، حساسیت ایران نسبت به تغییر موازنه منطقه‌ای را افزایش داد. در عراق نیز تفاوت رویکرد دو کشور نسبت به بازیگران سیاسی و کردها زمینه رقابت را فراهم می‌کرد؛ با این حال، نگرانی مشترک از تجزیه عراق موجب شد تهران و آنکارا در برابر همه‌پرسی استقلال اقلیم کردستان در ۲۰۱۷ مواضع نسبتاً همسویی اتخاذ کنند. این وضعیت نشان می‌دهد که رابطه دو کشور قابلیت حرکت میان رقابت و همکاری را حفظ کرده است (Ayman, 2014: 6-12؛ موسوی و همکاران، ۱۴۰۳).

وجود روابط رسمی مستمر، دیدارهای سیاسی و سازوکارهای چندجانبه نیز فضای بیشتری برای نقش‌آفرینی دستگاه دیپلماسی ایران فراهم می‌کرد. حتی در بحران سوریه، که نهادهای امنیتی و نظامی نقش برجسته‌ای داشتند، مشارکت ایران در فرایند آستانه امکان مدیریت بخشی از اختلافات با ترکیه از طریق مذاکره را فراهم ساخت (MacGillivray, 2020: 1053-1060). بنابراین، دستاورد اصلی دیپلماسی ایران در این پرونده نه رفع

اختلافات، بلکه جلوگیری از تبدیل رقابت ژئوپلیتیکی به خصومت پایدار بود. بر این اساس، روابط ایران و ترکیه را می توان الگویی از «رقابت مدیریت شده در بستر همکاری» دانست که در آن منافع مشترک و استمرار کانال های رسمی، فضای مانور دستگاه دیپلماسی را افزایش داده است.

در چارچوب واقع گرایی نوکلاسیک، الگوی متفاوت روابط ایران و ترکیه را نیز نمی توان صرفاً با شدت یا ضعف فشارهای منطقه ای توضیح داد. در سطح ساختاری، اختلاف دو کشور درباره سوریه، عراق و قفقاز زمینه رقابت را فراهم می کرد، اما این فشارها در سطح داخلی و نهادی به گونه ای متفاوت پردازش می شدند. ترکیه در ادراک نخبگان ایرانی، برخلاف اسرائیل، عمدتاً به عنوان یک رقیب منطقه ای قابل همکاری تلقی می شد و وجود منافع اقتصادی، وابستگی انرژی، مرز مشترک و نگرانی های امنیتی متقابل، امکان تفکیک حوزه های اختلاف از همکاری را تقویت می کرد. استمرار روابط رسمی و دسترسی وزارت امور خارجه به مذاکرات دوجانبه و سازوکارهایی مانند فرایند آستانه نیز ظرفیت نهادی بیشتری برای کنش دیپلماتیک فراهم ساخت. از این رو، در منطق چارچوب نظری پژوهش، متغیرهای واسطه داخلی و رابطه ای اثر فشارهای رقابتی محیط خارجی را تعدیل کردند و خروجی دیپلماتیک به جای قطع رابطه یا تشدید خصومت، در قالب «رقابت مدیریت شده در بستر همکاری» ظاهر شد.

۳-۴ اسرائیل؛ دیپلماسی در شرایط فقدان روابط دوجانبه

پرونده اسرائیل از حیث موضوع و ابزار دیپلماسی با دو مورد عربستان و ترکیه تفاوت بنیادی دارد. جمهوری اسلامی ایران اسرائیل را به رسمیت نمی شناسد و در تمام دوره ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۰ هیچ رابطه دیپلماتیک رسمی میان دو طرف وجود نداشت؛ بنابراین تحلیل «عملکرد دستگاه دیپلماسی ایران در قبال اسرائیل» نمی تواند بر شاخص های متعارفی چون مذاکرات دوجانبه، روابط سفارتخانه ای، توافقات اقتصادی یا مدیریت مستقیم اختلاف استوار باشد. در این پرونده، موضوع اصلی آن است که وزارت امور خارجه چگونه پیامدهای یک تقابل امنیتی - سیاسی را در محیط بین المللی مدیریت کرده و از ابزارهایی مانند دیپلماسی چندجانبه، مذاکرات با قدرت های ثالث، سازمان های بین المللی و دیپلماسی عمومی استفاده کرده است (خاتمی و انوشه، ۱۳۹۸: ۱۸-۱۱). از این رو، قرار دادن اسرائیل در کنار عربستان و ترکیه تنها زمانی از نظر تحلیلی معتبر است که «عدم تقارن ابزارهای دیپلماتیک» به عنوان بخشی از متغیر مورد مطالعه پذیرفته شود.

تقابل ایران و اسرائیل را نیز نباید تنها محصول عامل ایدئولوژیک دانست. انقلاب ۱۳۵۷ زمینه قطع مناسبات پیشین و قرار گرفتن مسئله فلسطین در سیاست خارجی جمهوری اسلامی را فراهم کرد، اما تحول محیط منطقه ای، به ویژه پس از فروپاشی شوروی، جنگ

۱۹۹۱ خلیج فارس و سپس سقوط حکومت صدام حسین در ۲۰۰۳، زمینه راهبردی رقابت مستقیم‌تری میان دو کشور ایجاد کرد. کی، نادر و روشن استدلال می‌کنند که ایران و اسرائیل «رقبای طبیعی» نبودند و در دوره‌هایی حتی پس از انقلاب نیز منافع ژئوپلیتیکی مشترک موجب رفتارهای عمل‌گرایانه شده بود؛ با تغییر محیط منطقه‌ای و حذف دشمنان مشترک، رقابت راهبردی و چارچوب ایدئولوژیک آن به تدریج بر رابطه غلبه کرد (Kaye, et al., 2011: 1-18). خصومت موجود در دوره مورد مطالعه حاصل برهم‌کنش هویت سیاسی و تغییر موازنه راهبردی منطقه بود، نه صرفاً استمرار خطی دشمنی پس از ۱۳۵۷.

پرونده هسته‌ای مهم‌ترین عرصه‌ای بود که این تقابل را مستقیماً به کار دستگاه دیپلماسی ایران پیوند می‌داد. اسرائیل برنامه هسته‌ای ایران را یکی از مهم‌ترین تهدیدهای امنیت ملی خود معرفی می‌کرد و برای تشدید فشار بین‌المللی بر تهران فعال بود؛ در مقابل، ایران بر ماهیت صلح‌آمیز برنامه هسته‌ای و حق خود بر اساس معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای تأکید داشت. کی و همکاران نشان می‌دهند که طی دهه ۲۰۰۰، موضوع هسته‌ای به یکی از مرکزی‌ترین عناصر ادراک تهدید اسرائیل از ایران تبدیل شد و حتی بحث حمله پیشگیرانه به تأسیسات هسته‌ای در محافل امنیتی اسرائیل جایگاه برجسته‌ای یافت (Kaye, et al., 2011: 19-54). برایان اساس فعالیت بازیگران حامی اسرائیل در آمریکا در چارچوب فرایند «امنیتی‌سازی» برنامه هسته‌ای ایران تحلیل شده و بر نقش آنها در تبدیل برنامه هسته‌ای به یک تهدید امنیتی در گفتمان سیاسی آمریکا تأکید شده است (علوی و دهقانی‌فیروزآبادی، ۱۳۹۵: ۳۹-۵۹؛ خاتمی و انوشه، ۱۳۹۸).

مذاکرات هسته‌ای نمونه مهمی از تفاوت میان «دیپلماسی در قبال اسرائیل» و «دیپلماسی برای مدیریت پیامدهای تقابل با اسرائیل» بود. ایران در مذاکرات منتهی به برجام با اسرائیل مذاکره نمی‌کرد، بلکه طرف‌های اصلی آن اعضای ۵+۱ و اتحادیه اروپا بودند. در مقابل، دولت اسرائیل، به‌ویژه بنیامین نتانیاوو، نسبت به راهبرد دیپلماتیک ۵+۱ بدبین بود و برجام را برای رفع نگرانی‌های امنیتی خود ناکافی می‌دانست (Rajiv, 2016: 47-62). برایان، ظرفیت وزارت امور خارجه ایران در این حوزه نه بر تغییر مستقیم سیاست اسرائیل، بلکه بر مدیریت پرونده هسته‌ای در سطح بین‌المللی، کاهش فشارهای مرتبط با آن و حفظ امکان مذاکره با قدرت‌های بزرگ متمرکز بود. از این منظر، دیپلماسی چندجانبه مهم‌ترین ابزار دستگاه دیپلماسی ایران برای تأثیرگذاری غیرمستقیم بر محیط تقابل ایران و اسرائیل محسوب می‌شد.

پس از ۲۰۱۱، بحران سوریه بعد امنیتی این رقابت را تقویت کرد. حضور ایران در سوریه بخشی از راهبرد منطقه‌ای تهران برای حفظ موقعیت امنیتی و شبکه متحدان خود

بود؛ درحالی‌که اسرائیل گسترش حضور ایران و نیروهای همسو با آن در سوریه را تهدیدی علیه امنیت خود تلقی می‌کرد (Akbar, 2021: 186-202). افزایش حملات اسرائیل به اهداف مرتبط با ایران در سوریه نیز موجب شد رقابت دو طرف بیش از پیش از عرصه سیاسی به حوزه‌های نظامی و امنیتی منتقل شود (Furlan, 2022: 174-176)؛ ایجابی و همکاران، ۱۴۰۴). در چنین شرایطی، نقش وزارت امور خارجه عمدتاً به تعامل با دولت‌های ثالث، تبیین مواضع ایران و مدیریت پیامدهای سیاسی و بین‌المللی این تقابل محدود بود.

این محدودیت با ساختار تصمیم‌گیری سیاست خارجی ایران نیز ارتباط داشت. سیاست خارجی و امنیتی ایران محصول عملکرد وزارت امور خارجه به‌تنهایی نیست، بلکه از تعامل میان ریاست جمهوری و وزارت خارجه، رهبری و نهادهای نظامی - امنیتی شکل می‌گیرد و وزن این بازیگران با توجه به ماهیت هر پرونده متفاوت است (Kamrava, 2021: 409-414). از آنجا که بخش مهمی از تقابل با اسرائیل به سوریه، لبنان، بازدارندگی موشکی و بازیگران غیردولتی مرتبط بود، سهم نهادهای امنیتی و دفاعی در این پرونده افزایش می‌یافت. بنابراین، نسبت‌دادن همه پیامدهای سیاست ایران در قبال اسرائیل به عملکرد وزارت امور خارجه از نظر تحلیلی دقیق نیست؛ دستگاه دیپلماسی بیشتر مسئول مدیریت بخشی از پیامدهای بین‌المللی سیاستی بود که همه ابزارهای آن را در اختیار نداشت.

عادی‌سازی روابط اسرائیل با امارات متحده عربی و بحرین در سال ۲۰۲۰ نیز محیط دیپلماتیک ایران را پیچیده‌تر کرد. توافق‌های ابراهیم تنها به برقراری روابط دیپلماتیک محدود نبودند، بلکه بر همگرایی امنیتی میان اسرائیل و برخی دولت‌های خلیج فارس استوار بودند و نگرانی مشترک آنها از ایران یکی از عوامل مهم این نزدیکی محسوب می‌شد (Fakhro & Baconi, 2022: 50-55). در نتیجه، دستگاه دیپلماسی ایران با چالش جلوگیری از گسترش همگرایی منطقه‌ای علیه تهران و هم‌زمان ضرورت تقویت گفت‌وگو با کشورهای عربی خلیج فارس مواجه شد.

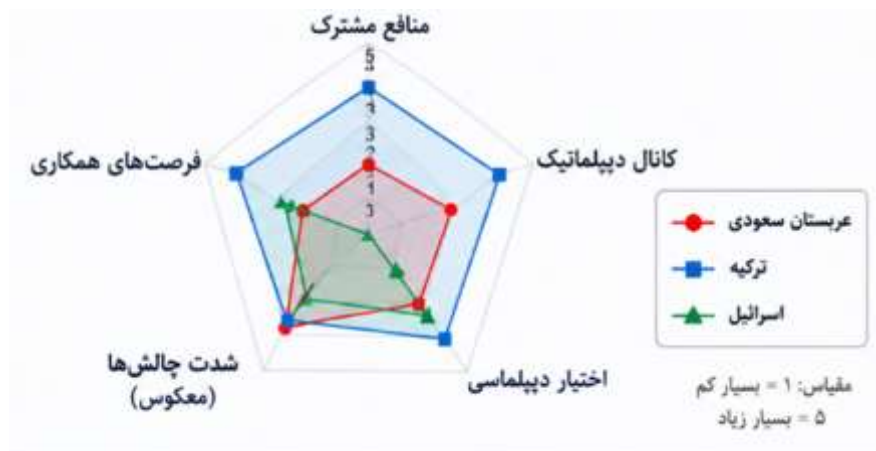
با وجود این محدودیت‌ها، ظرفیت دیپلماسی ایران در این پرونده صفر نبود. مذاکرات هسته‌ای، تعامل با روسیه، چین و کشورهای اروپایی و استفاده از سازمان‌های بین‌المللی امکان می‌داد بخشی از پیامدهای تقابل با اسرائیل از طریق ابزارهای غیرمستقیم مدیریت شود. با این حال، درهم‌تنیدگی عوامل ایدئولوژیک، امنیتی و راهبردی در روابط دو کشور دامنه این ظرفیت را محدود می‌کرد (ایجابی و همکاران، ۱۴۰۴: ۱۷۹-۱۷۱). بر این اساس، الگوی روابط ایران و اسرائیل را می‌توان «تقابل ساختاری همراه با دیپلماسی غیرمستقیم و چندجانبه» دانست؛ الگویی که در آن وزارت امور خارجه بیش از مدیریت رابطه با اسرائیل، وظیفه مدیریت محیط منطقه‌ای و بین‌المللی این تقابل را بر عهده دارد.

از منظر چارچوب واقع‌گرایی نوکلاسیک، روابط ایران و اسرائیل نمونه‌ای است که در آن فشارهای ساختاری شدید با متغیرهای واسطه داخلی محدودکننده همراه شده‌اند. در سطح محیط خارجی، برنامه هسته‌ای ایران، تحولات سوریه و لبنان، بازدارندگی موشکی و گسترش روابط اسرائیل با برخی دولت‌های عربی، محیطی به شدت امنیتی ایجاد کرده بود. در سطح متغیرهای واسطه، ادراک غالب نخبگان سیاسی - امنیتی ایران از اسرائیل ماهیتی تقابلی و تهدیدمحور داشت و فقدان روابط رسمی نیز امکان استفاده وزارت امور خارجه از ابزارهای متعارف دیپلماسی دوجانبه را از میان برده بود. افزون بر این، برجستگی ابعاد نظامی و امنیتی سبب می‌شد بخش مهمی از تصمیم‌گیری در این حوزه خارج از حوزه مستقیم دستگاه دیپلماسی قرار گیرد. در نتیجه، خروجی دیپلماتیک عمدتاً به دیپلماسی چندجانبه، تعامل با قدرت‌های ثالث و مدیریت پیامدهای بین‌المللی تقابل محدود شد. بنابراین، بر پایه منطق واقع‌گرایی نوکلاسیک، ترکیب فشار ساختاری بالا، ادراک تهدید شدید و محدودیت نهادی وزارت امور خارجه، الگویی از «تقابل ساختاری همراه با دیپلماسی غیرمستقیم و چندجانبه» را شکل داده است.

جدول ۱- مقایسه الگوهای دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران در قبال عربستان سعودی، ترکیه و اسرائیل

مؤلفه	عربستان سعودی	ترکیه	اسرائیل
ماهیت رابطه	رقابت امنیتی شده و ژئوپلیتیکی	رقابت در بستر همکاری	تقابل ساختاری
کانال دیپلماتیک	محدود و در بخشی از دوره قطع شده	مستمر و فعال	فاقد رابطه رسمی
منافع مشترک	محدود؛ بیشتر در امنیت خلیج فارس، حج و کاهش تنش	گسترده؛ تجارت، انرژی، امنیت مرزی و همکاری‌های منطقه‌ای	بسیار محدود
شدت امنیتی شدن	بالا	متوسط	بسیار بالا
ظرفیت دستگاه دیپلماسی	محدود اما قابل بازیابی	نسبتاً بالا	بسیار محدود
ابزار غالب دیپلماسی	تنش‌زدایی، میانجی‌گری و گفت‌وگوی غیرمستقیم	مذاکره دوجانبه، همکاری اقتصادی و سازوکارهای چندجانبه	دیپلماسی چندجانبه، عمومی و تعامل با قدرت‌های ثالث
چالش اصلی	بی‌اعتمادی متقابل و رقابت منطقه‌ای	تعارض منافع در برخی بحران‌های منطقه‌ای	فقدان رابطه رسمی و امنیتی شدن شدید منازعه
فرصت اصلی	بازگشت به مذاکره و مدیریت تنش	گسترش همکاری اقتصادی و مدیریت اختلافات	مدیریت محیط بین‌المللی تقابل و کاهش فشارهای خارجی
الگوی نهایی	رقابت همراه با امکان مذاکره محدود	مدیریت اختلاف بدون فروپاشی رابطه	مدیریت پیامدهای تقابل فاقد دیپلماسی مستقیم

نمودار ۱- مقایسه ظرفیت و چالش‌های دیپلماسی ایران در سه پرونده

۵- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

تحلیل تطبیقی سه پرونده عربستان سعودی، ترکیه و اسرائیل نشان می‌دهد که ارزیابی عملکرد دستگاه دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران بدون تفکیک آن از کلیت سیاست خارجی کشور می‌تواند به نتایج نادرست منجر شود. وزارت امور خارجه در همه پرونده‌ها از میزان یکسانی از اختیار، ابزار و امکان اثرگذاری برخوردار نبوده و بخش مهمی از تفاوت عملکرد آن به ماهیت هر رابطه و جایگاه آن پرونده در ساختار امنیتی و تصمیم‌گیری کشور بازمی‌گردد. از این منظر، شدت تهدید خارجی به‌تنهایی توضیح‌دهنده موفقیت یا ناکامی دیپلماسی نیست؛ بلکه نحوه ادراک تهدید، وجود یا فقدان منافع مشترک، تداوم کانال‌های ارتباطی و میزان همگرایی درونی میان نهادهای تصمیم‌گیر تعیین می‌کند که فشارهای محیطی چگونه به کنش دیپلماتیک تبدیل شوند.

در رابطه با ترکیه، وجود پیوندهای اقتصادی و انرژی، رمز مشترک، ضرورت مدیریت مسئله کردها و استمرار تماس‌های رسمی سبب شد حتی اختلاف عمیق دو کشور درباره سوریه، عراق و قفقاز به فروپاشی رابطه منجر نشود. در این پرونده، دیپلماسی توانست اختلاف را مدیریت و از سرایت آن به کل رابطه جلوگیری کند. بنابراین، مهم‌ترین دستاورد نه رفع تعارض، بلکه حفظ ظرفیت گفت‌وگو در متن رقابت بود. در مقابل، در روابط با عربستان، گسترش رقابت از سطح دوجانبه به بحران‌های عراق، بحرین، سوریه و یمن، همراه با افزایش بی‌اعتمادی و قطع روابط دیپلماتیک در ۱۳۹۴، دامنه عمل وزارت امور خارجه را به‌شدت کاهش داد. با این حال، شکل‌گیری گفت‌وگوهای غیرمستقیم و سپس مذاکرات بغداد در سال‌های پایانی دوره نشان داد که این پرونده، برخلاف اسرائیل، همچنان دارای ظرفیت بازگشت به دیپلماسی و تنش‌زدایی بوده است.

در پرونده اسرائیل، محدودیت دستگاه دیپلماسی ماهیتی ساختاری تر داشت. فقدان روابط رسمی، امنیتی شدن شدید منازعه و نقش برجسته مؤلفه‌های نظامی، هسته‌ای و بازیگران غیردولتی موجب شد ابزارهای متعارف دیپلماسی دوجانبه عملاً در دسترس نباشد. از این رو، نقش وزارت امور خارجه بیشتر به مدیریت محیط بین‌المللی تقابل، مذاکرات با قدرت‌های ثالث، دیپلماسی چندجانبه و کاهش هزینه‌های سیاسی و حقوقی منازعه محدود شد.

در مجموع، فرضیه پژوهش تأیید می‌شود: ظرفیت دستگاه دیپلماسی ایران تابع تعامل میان فشارهای خارجی و متغیرهای واسط داخلی است. هرچه منافع مشترک بیشتر، کانال‌های ارتباطی پایدارتر و امکان تفکیک حوزه‌های تعارض از همکاری گسترده‌تر باشد، دیپلماسی فضای بیشتری برای اثرگذاری پیدا می‌کند. برعکس، هرچه پرونده امنیتی‌تر و تصمیم‌گیری آن از سازوکارهای دیپلماتیک دورتر شود، وزارت امور خارجه از «مدیریت رابطه» به «مدیریت پیامدهای سیاست خارجی» سوق پیدا می‌کند. این تمایز، مهم‌ترین نتیجه تحلیلی پژوهش حاضر و مبنایی برای ارزیابی واقع‌بینانه‌تر ظرفیت دیپلماسی منطقه‌ای ایران است.

استناد به این مقاله: میر، محمود، جلالی، رضا، زاهدی، نسا. (۱۴۰۵). چالش‌ها و فرصت‌های دستگاه دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران در قبال عربستان، ترکیه و اسرائیل از ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۰، فصلنامه علمی *رهیافت انقلاب اسلامی*،

۱۹۲-۱۶۳، (۷۵) ۲۰

The Islamic Revolution Approach Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

منابع و مآخذ:

- زهدي نسب، يعقوب، و محمودي طولش، ساسان. (۱۳۹۹). «آينده پژوهی همکاری های دفاعی عربستان سعودی، امارات متحده و رژیم صهیونیستی در مقابل جمهوری اسلامی ایران بر پایه سناریویسی». آينده پژوهی دفاعی، ۵(۱۹)، ۳۱-۵۲. <https://doi.org/10.22034/dfs.2021.521381.145>
- شاه رضائي، م. ح.، گودرزي، م.، و ايزدي، ج. (۱۴۰۳). «پيمان ابراهيم و پيامدهای منطقه ای آن برای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران». فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۸(۶۹)، ۲۸۱-۳۰۸.
- شاه نظری، م.، و قاسمیان، ع. (۱۴۰۴). «ریشه های حضور گروه های سلفی جهادی در آسیای مرکزی و تأثیر آن بر امنیت ملی ایران». فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۹(۷۲)، ۱۲۹-۱۵۰.
- صفایی، ر.، پوستینچی، ذ.، کشیشیان سیرکی، گ.، و نبوی، س. ع. (۱۴۰۲). «فراتر از مدارهای قدرت و مشارکت سیاسی زنان در ایران و عربستان سعودی». فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۷(۶۳)، ۲۲-۳۳.
- صفریور، ح.، احمدی، ح.، و اباذری، م. (۱۴۰۱). «رویکردی سازه نگارانه به امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران و نقش محور مقاومت». فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۶(۶۰)، ۶۵-۸۴.
- عباسی، م.، سازمند، ب.، توحیدفام، م.، و ابیطحی، س. م. (۱۳۹۹). «تحلیل روان شناختی ویژگی های شخصیتی امام خمینی (ره) بر اساس نظریه بزرگ مرد در رویارویی با مسئله فلسطین». فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۴(۵۲)، ۲۱-۴۰.
- عبیات، ف.، یوسفی، م. ر.، و شهنواری فرد، ش. (۱۴۰۵). «چالش های ساختاری در تضمین حقوق شهروندی در نظام جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی». فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۲۰(۷۴)، ۳-۲۸.
- عبداله پور، م. ر.، و آذریون، س. (۱۳۹۸). «تقابل استراتژی میدان های منطقه ای در بحران سوریه». فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۳(۴۷)، ۱۰۷-۱۳۰.
- علوی، سید محمدعلی، و دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال. (۱۳۹۵). «بررسی روند امنیتی سازی فعالیت هسته ای جمهوری اسلامی ایران توسط لابی طرفدار اسرائیل در آمریکا از منظر مکتب کهنه گاه». پژوهش های راهبردی سیاست، ۳۹-۵۹.
- غایبی، محمد رضا. (۱۳۹۵). «اقتصاد سیاسی روابط ایران و ترکیه در دوره حکومت حزب عدالت و توسعه». سیاست خارجی، ۳۰(۲)، ۸۵-۱۱۳.
- مختاری، بهروز، و منتظری، حمیدرضا. (۱۳۹۱). «بررسی الگوهای تضاد و همکاری در روابط ایران و ترکیه». تاریخ روابط خارجی، ۱۳(۵۲-۵۳)، ۱۶۹-۲۱۸.
- موسوی شهیدی، سید مهدی، وحدانی نیا، ولی الله، و حسینی، سیدناص. (۱۴۰۳). «ایران در آستانه یک تقاطع ژئوپلیتیک: چالش های ناشی از سناریوی محتمل کریدور زنگرور». آينده پژوهی دفاعی، ۹(۳۵)، ۱-۲۵. <https://doi.org/10.22034/dfs.2025.2047082.18>
- یجایی، ابراهیم، حافظزاده، مهران، نامداری، نوید، و کریمیان، رضا. (۱۴۰۴). «سناریوی محتمل تهدیدهای نظامی رژیم صهیونیستی علیه ایران در افق ۱۴۱۰». آينده پژوهی دفاعی، ۱۰(۳۶)، ۱۶۷-۲۰۳. <https://doi.org/10.22034/dfs.2024.2047126.18>
- آذری، ع.، موسی زاده، ر.، و بابایی، م. (۱۴۰۴). «رژیم حقوقی بهره برداری از آب های فرامرزی مشترک با تأکید بر اقدامات دولت ترکیه و تأثیرات آن بر جمهوری اسلامی ایران». فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۹(۷۰)، ۲۸۸-۳۱۱.
- آرام، آرمن. (۱۳۹۸). «ایران و عربستان؛ رقابت برای نفوذ در خاورمیانه». مطالعات بنیادی و کاربردی جهان اسلام، ۱۷، ۴۱-۵۹.
- آقای، سید داود، و احمدیان، حسن. (۱۳۸۹). «روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی: چالش های بنیادین و امکانات پیش رو». سیاست، دوره ۴۰، شماره ۳، ۱-۱۹.
- حاجی یوسفی، ا. م.، حسینی زاده، س. م. ع.، و محمدی، ا. (۱۳۹۷). «هویت، قدرت، امنیت؛ جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی». فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۲(۴۲)، ۲۵-۴۲.
- خاتمی، مهدی، و انوشه، ابراهیم. (۱۳۹۸). «تحلیل منازعه ایران و رژیم صهیونیستی در زمینه برنامه هسته ای ایران با استفاده از نظریه بازی ها». آينده پژوهی دفاعی، ۴(۱۳)، ۷-۳۹. <https://doi.org/10.22034/dfs.2019.36541>
- خدریوسی، ح.، فتاحی، ش.، و بهشتی نیا، ا. (۱۴۰۲). «بررسی نقش جمهوری اسلامی ایران در رویکرد ترامپ به تروریسم در طرح معامله قرن». فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۷(۶۲)، ۱۴۹-۱۶۸.
- دهقانیان، مجید، زارعی، بهادر، مقیسه، رضا، و رادمهر، محسن. (۱۴۰۴). «تأثیر سند چشم انداز ۲۰۳۰ عربستان بر کشورهای محور مقاومت». آينده پژوهی دفاعی، ۱۰(۳۶)، ۶۵-۹۸. <https://doi.org/10.22034/dfs.2025.2033222.18>
- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال. (۱۳۹۰). «واقع گرایی نوکلاسیک و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران». سیاست خارجی، ۲۵(۲)، ۲۷۵-۲۹۴.
- دهمنش، آ.، جلالیان، ع.، تابش، م. ر.، رودباری، ع. ا.، و پورنوری، م. (۱۴۰۴). «ایران و چالش های زیست محیطی ناشی از پروژه گاب: بررسی ضمانت مدنی دولت ترکیه در حقوق بین الملل محیط زیست». فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۹(۷۱)، ۲۴۹-۲۷۷.
- زمانیان دهکردی، س. س.، ابیطحی، س. م.، و طاهری، ا. (۱۴۰۰). «سیاست گذاری روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران در منطقه خاورمیانه با تأکید بر سوریه؛ بر اساس نظریه همگرایی منطقه ای». فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۵(۵۷)، ۲۰۵-۲۲۲.

- <https://doi.org/10.1080/0377919X.2022.2090209>
- Furlan, M. (2022). «Israeli-Iranian relations: Past friendship, current hostility». *Israel Affairs*, 28(2), 170–183. <https://doi.org/10.1080/13537121.2022.2041304>
- International Crisis Group. (2016). Turkey and Iran: Bitter friends, bosom rivals (Middle East and North Africa Report No. 51). International Crisis Group.
- Juneau, T. (2015). *Squandered opportunity: Neoclassical realism and Iranian foreign policy*. Stanford University Press.
- Kalehsar, O. S. (2015). «Energy factor in Iran-Turkey relations». *Energy & Environment*, 26(5), 777–787. <https://doi.org/10.1260/0958-305X.26.5.777>
- Kamrava, M. (2021). «Institutions and policy in Iran's relations with the GCC». *The Muslim World*, 111(3), 408–424. <https://doi.org/10.1111/muwo.12403>
- Kaye, D. D., Nader, A., & Roshan, P. (2011). *Israel and Iran: A dangerous rivalry*. RAND Corporation.
- Keynoush, B. (2016). *Saudi Arabia and Iran: Friends or foes?* Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-137-58939-2>
- Rajiv, S. S. C. (2016). «Deep disquiet: Israel and the Iran nuclear deal». *Contemporary Review of the Middle East*, 3(1), 47–62. <https://doi.org/10.1177/2347798916632324>
- Mabon, S. (2012). «The battle for Bahrain: Iranian-Saudi rivalry». *Middle East Policy*, 19(2), 84–97. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4967.2012.00537.x>
- Mabon, S. (2018). «Muting the trumpets of sabotage: Saudi Arabia, the US and the quest to securitize Iran». *British Journal of Middle Eastern Studies*, 45(5), 742–759. <https://doi.org/10.1080/13530194.2017.1343123>
- Mabon, S., Nasirzadeh, S., & Alrefai, E. (2021). «De-securitisation and pragmatism in the Persian Gulf: The future of Saudi-Iranian relations». *The International Spectator*, 56(4), 50–55.
- نادری، مسعود، و تاجیک، هادی. (۱۳۹۷). «سناریوهای راهبردی روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی در افق ۲۰۳۰ میلادی». *آینده پژوهی دفاعی*، ۳(۱۱)، ۲۸–۷.
- نبوی، سیدمهدی، صفوی، سیدحمزه، و کوشکی، محمدصادق. (۱۳۹۹). «تدوین سناریوهای روابط ایران و ترکیه در افق ۱۴۰۸». *آینده پژوهی دفاعی*، ۵(۱۸)، ۳۶–۷. <https://doi.org/10.22034/dfs.2021.141522.1441>
- وزیری ستا، ح.، رضایی، ع.، و ترابی، ق. (۱۴۰۲). «سیاست خارجی ایران و عربستان در یمن و تأثیر بازسازی مناسبات این دو کشور بر صلح یمن». *فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی*، ۱۷(۶۲)، ۱۶۹–۱۸۸.
- Akbar, A. (2021). «Iran's regional influence in light of its security concerns». *Middle East Policy*, 28(3–4), 186–202. <https://doi.org/10.1111/mepo.12606>
- Ayman, S. G. (2014). «Turkey and Iran: Between friendly competition and fierce rivalry». *Arab Studies Quarterly*, 36(1), 6–26. <https://doi.org/10.13169/arabstudquar.36.1.0006>
- Diansaei, B. (2018). «Iran and Saudi Arabia in the Middle East: Leadership and sectarianism (2011–2017)». *Vestnik RUDN. International Relations*, 18(1), 124–134. <https://doi.org/10.22363/2313-0660-2018-18-1-124-134>
- Dueck, C. (2009). «Neoclassical realism and the national interest: Presidents, domestic politics, and major military interventions». In S. E. Lobell, N. M. Ripsman, & J. W. Taliaferro (Eds.), *Neoclassical realism, the state, and foreign policy* (pp. 139–169). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511811869.005>
- Esfandiary, D., & Tabatabai, A. (2016). «Yemen: An opportunity for Iran–Saudi dialogue?». *The Washington Quarterly*, 39(2), 155–174. <https://doi.org/10.1080/0163660X.2016.1204415>
- Fakhro, E., & Baconi, T. (2022). «A shared vision: Security convergence between the Gulf and Israel». *Journal of Palestine Studies*, 51(3), 50–55.

66–83.

<https://doi.org/10.1080/03932729.2021.1989183>

MacGillivray, I. W. (2020). «The paradox of Turkish–Iranian relations in the Syrian crisis». *Third World Quarterly*, 41(6), 1046–1066. <https://doi.org/10.1080/01436597.2020.1730692>

Reis da Silva, A. L., & Leães, R. F. (2014). «A convergência Turco-Brasileira na Declaração de Teerã (2010)». *Mural Internacional*, 5(2), 148–162.

<https://doi.org/10.12957/rmi.2014.12233>

Roomi, F. (2023). «The Iran-Israel conflict: An ultra-ideological explanation». *Middle East Policy*, 30(2), 94–109. <https://doi.org/10.1111/mepo.12687>

Rose, G. (1998). «Neoclassical realism and theories of foreign policy». *World Politics*, 51(1), 144–172. <https://doi.org/10.1017/S0043887100007814>

Schweller, R. L. (2004). «Unanswered threats: A neoclassical realist theory of underbalancing». *International Security*, 29(2), 159–201.

<https://doi.org/10.1162/0162288042879913>

Taliaferro, J. W., Lobell, S. E., & Ripsman, N. M. (2009). «Introduction: Neoclassical realism, the state, and foreign policy». In S. E. Lobell, N. M. Ripsman, & J. W. Taliaferro (Eds.), *Neoclassical realism, the state, and foreign policy* (pp. 1–41). Cambridge University Press.

Zaccara, L. (2021). «The Iranian foreign policy in turbulent times: The Arab uprisings, the nuclear deal and the GCC crisis». *Revista Española de Ciencia Política*, 56, 49–70. <https://doi.org/10.21308/recp.56.02>